

Michálková, Věra

Některé konkurující syntaktické prostředky v nářečí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1964, vol. 13, iss. A12, pp. [147]-155

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101285>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VĚRA MICHÁLKOVÁ

NĚKTERÉ KONKURUJÍCÍ SYNTAKTICKÉ PROSTŘEDKY V NÁŘEČÍ

Při zkoumání skladby kterékoli vrstvy národního jazyka lze pozorovat, že je nezřídka možno vystavět výpověď určité sdělné platnosti z mluvnický různých syntaktických prostředků a konstrukcí. Ve svém příspěvku chceme věnovat pozornost výběrovým možnostem některých těchto prostředků konkurujících si navzájem v místních nářečích a podmínkám, za nichž se konkurence uskutečňuje. K ilustraci svých výkladů použijeme dokladového materiálu z nářečí východomoravských.

1. V článku se budeme zabývat paralelními navzájem si konkurujícími syntaktickými konstrukcemi; tohoto označení budeme užívat ve většině případů pro dvojice a ojedinele i pro vícečlenné řady, jejichž členy se mohou ve větě nebo ve výpovědi navzájem „zastupovat“. Syntaktická platnost těchto členů je někdy stejná, mnohdy se však liší. Někteří jazykovědci označují tato sdělně téměř souznačná vyjádření jako syntaktické varianty, ale tento termín po mém soudu nevyhovuje zcela. Nejde tu totiž o pouhé obměňování jedné realizace, o její nepodstatnou změnu. Podstatou věci je možnost nahrazení jedné syntaktické konstrukce druhou, z formálního hlediska konstrukcí jiné mluvnické charakteristiky, přičemž obě tyto konstrukce existují v nářečí paralelně vedle sebe (např. „náhrada“ jednočlenné věty jmenné jednočlennou větou sponově jmennou).

Pro nářeční skladebné prostředky téže sdělné platnosti, jimiž se zde budeme zabývat, není, domnívám se, zcela vhodné ani označení syntaktické synonymum.¹ Za synonymní prostředky (především ovšem lexikální) se totiž obvykle považují ty, které sice mají stejný význam, mohou však patřit do různých oblastí nebo vrstev národního jazyka.² Podobně by bylo lze nepochybně charakterizovat i souznačné prostředky mluvnické, v tomto případě syntaktické; zpracování našeho tématu však vyžaduje v naznačeném chápání synonymičnosti jisté omezení. V našem příspěvku totiž nepůjde o zkoumání jakýchkoli prostředků téže sdělné platnosti v oblasti skladby vůbec. Kdybychom např. položili vedle sebe určitou konstrukci nářeční a vedle ní co do významu odpovídající vyjádření jazyka spisovného, porovnávali bychom útvary strukturně, a hlavně funkčně rozdílné a nemohli bychom mluvit o možnosti „zastupování, náhrady“ jedné konstrukce druhou; (kupř. parataktické souvětí a juxtapozice, typické skladebné prostředky nářeční, sotva mohou být v konkrétním nářečním projevu „nahrazeny“ hypotaktickým souvětím a usouvzažněním, skladebnými prostředky jazyka spisovného).³

Zcela vyhovující není ovšem ani naše pracovní označení syntaktická paralela konkurujících prostředků, poněvadž napovídá jen jeden charakteristický rys společný oběma členům syntaktické výběrové dvojice z jedné jazykové vrstvy, a to ten, že oba prostředky stojí v systému vedle sebe v takovém poměru, že jeden může

být „zastoupen, nahrazen“ druhým. Používáme tohoto označení v článku proto, aby byl aspoň zčásti naznačen vztah mezi těmi členy dvojice syntaktických konstrukcí, které si v mnoha případech navzájem konkurují.

2. Aby bylo možno mluvit o vzájemném vztahu paralelních syntaktických konstrukcí a jejich platnosti ve výpovědi, je třeba zamyslet se nad teoretickou stránkou sdělné izofunkčnosti některých těchto prostředků. Předmětem našeho zkoumání budou autentické projevy nářečních mluvčích, které byly shromážděny na východní Moravě, a to projevy běžné, bez větších individuálních zvláštností, popřípadě deformací;⁴ ty se sice u jednotlivců vyskytují, vyplývají však z vlastního aktu mluvení a pro samu strukturu zkoumaného nářečí mají ráz výjimky nebo záměrné odchylky. Jako doklady mluvnicky různých, sdělně však izofunkčních syntaktických konstrukcí budou sloužit výroky vždy jednoho mluvčího pro ilustrování jednoho typu sdělně izofunkčních vyjádření anebo výroky pocházející sice od různých mluvčích, ale mající pro nářečního konzumenta projevu touž sdělnou platnost. Důkazem stejné sdělné platnosti je nám kromě posluchačova porozumění především skutečnost, že mluvčí ve svých projevech bez zřejmého úmyslu a záměru použijí v určité situaci někdy jedné, jindy jiné syntaktické konstrukce anebo že různí mluvčí téhož generálního a sociálního zařazení vystavějí v téže situaci své výpovědi z konstrukcí mluvnicky různých, avšak sdělně izofunkčních.⁵ Při zkoumání a porovnávání jednotlivých konstrukcí budou předmětem naší analýzy tradičně chápané jednoduché věty, popřípadě souvětí, nikoli složité nadvětné celky, jako např. odstavec apod.

3. Dále je třeba ujasnit si metodické předpoklady, které jsou nutné pro rozbor a posuzování některých syntaktických prostředků z hlediska jejich sdělné platnosti a možnosti vzájemného „zastupování“ ve větě. Na prvním místě je tu bezpečná znalost a schopnost diferenciacie shromážděného materiálu; přitom nelze zanedbat ani zachovávání jistých proporcí v použití různých jazykových prostředků u jednotlivých typů mluvčích v podobných nebo stejných situacích. Druhým nutným předpokladem k správnému posuzování konstrukcí z uvedeného hlediska je potřeba najít kritérium umožňující odhalovat syntaktické prostředky, které se mohou navzájem „zastupovat“. Třetím požadavkem je pokus o postižení některých příčin a podmínek, které mohou „zastupování“ umožnit, pokud ovšem vyplývají ze samé struktury nářečí. Porovnávání zkoumaných nářečních realizací s odpovídajícími vyjádřeními jazyka spisovného by v tomto případě, jak jsme se už zmínili, nebylo zcela na místě, neboť jde o dva útvary funkčně různé. Bylo by tu však možno mluvit o synonymních vyjadřovacích prostředcích v nářečním a spisovném projevu.

4. Při srovnávání a hodnocení členů některých paralelních syntaktických konstrukcí lze pozorovat, že některé členy téže dvojice se mohou navzájem zastupovat v plném smyslu slova, a jsou tedy zcela izofunkční, kdežto jiné mají významovou i jinou platnost pouze podobnou, přibližně stejnou, a zastupovat se tedy mohou buď jen s výhradami, nebo vůbec ne. Vzájemné porovnávání vztahů mezi členy v různých dvojicích konstrukcí odhaluje jistou hierarchii možností vzájemného zastupování. Na jedné straně je skutečná konkurence dvou vyjadřovacích možností, kdy týž mluvčí bez zřejmého rozlišení a záměru užije jedné ze dvou mluvnicky i co do frekvence stejně obvyklých konstrukcí, které jsou v jeho nářečí k dispozici; na druhé straně jsou transformační varianty některých typů, které se mohou uplatnit jen jako pouhé ob-

měny jediné konstrukce a realizují se např. nezávažnou obměnou pořádku slov, obměnou intonace apod.⁶ Těmito variantami se v našem článku zabývat nebudeme; rovněž nebudeme věnovat pozornost konkurujícím prostředkům, které považujeme za netypické a které mají pro stavbu nářeční výpovědi význam jen podružný. Pro ilustraci uvedeme jen několik příkladů výběrových dvojic, které pokládáme za netypické: infinitiv / imperativ v rozkazovací větě; vedlejší věty předmětové se spojkou *aby* / se spojkou *že*; různá vyjádření přibližnosti: *ze šest / ale šest (kole šestí)*; vytčený větný člen v nominativu / v pádu, který vyžaduje větná konstrukce; dvojí vazba téhož slovesa, např.: *odejít koho / od koho* a mnohé jiné.

Uvedli jsme, že z hlediska formálně mluvnického se v nářečním projevu poměrně často uplatňují různé vzájemně si konkurující syntaktické prostředky významově buď zcela totožné, nebo tak blízké, že se navzájem běžně zastupují. Nelze však zanedbat takové prostředky, které nemají vždy stejné místo v systému nářečí nebo jejichž frekvence je rozdílná. U takových dvojic konstrukcí neplatí možnost zastoupení jedné konstrukce druhou v plném rozsahu, a nebudeme je tedy považovat za konkurující. Platí to např. o existujících, většinou známých rozdílech ve skladbě výpovědí příslušníků staré a střední generace tradičního nářečí. Obvykle se např. jen málo počítá s tím, že mluvčí jedné, střední generace sice dosti hojně užívají třeba jmenných vět (tj. disponují ve svém skladebném repertoáru prostředky historicky staršími), ale vedle toho mají ve svých projevech věty sponově jmenné (tedy prostředky historicky mladší) jako běžnou součást. Obojí uvedená vyjádření je ovšem z hlediska synchronního hodnocení nutno pokládat pro projevy této střední generace za zcela rovnocenné.⁷ Ale naopak ne všechny členy větných párů typu věta jmenná / věta sponově jmenná bude možno považovat v řeči mluvčích ze starší generace za konstrukce konkurující.

Při rozboru a srovnávání některých konstrukcí někdy leccos napoví i kvantitativní analýza a právě ona nezřídka odhalí vyjádření v pravém slova smyslu si konkurující. Tak je kupř. využití některých uvedených jednočlenných vět jmenných a některých vět sponově jmenných u příslušníků střední generace zhruba stejné, a jde tu tedy vskutku o prostředky navzájem si konkurující; v projevech starší generace se však některých jiných jednočlenných vět jmenných, např. infinitivních využívá ve srovnání se sponově jmennými hojněji, takže tu lze sotva mluvit o konkurenci v pravém slova smyslu. Je zde zřejmý generační rozdíl. Naproti tomu třeba možnosti vyjádření určitého vztahu ve výpovědi buď větnými členy, nebo celými větami jsou zhruba stejné v projevech starších i mladších nářečních mluvčích, a lze tu tedy mluvit o syntaktických prostředcích konkurujících v plném rozsahu.

5. Předmětem našeho zájmu budou dvojice paralelních (nářečních) skladebných prostředků (tedy prostředky jedné vrstvy národního jazyka) sdělně izofunkční, které mají stejné místo v systému jazyka určité generace a stejnou frekvenci, tj. konkurují si, a mohou se tedy navzájem zastupovat, nahrazovat. Pozornost budeme věnovat konkurujícím syntaktickým paralelám jak členským, tak větným. (V prvním případě, při sledování dvojic členských, dostane se někdy do jednoho páru jev skutečně syntaktický s jevem, který má svůj původ v slovtvorbě, neboť v některých případech si navzájem konkurují prostředky obou těchto mluvnických plánů. Na druhé straně nebude opět dobře možno stanovit přesnou hranici mezi oblastí skladby a lexika.) Dále se pokusíme vysledovat, mají-li zkoumané navzájem se zastupující skladebné prostředky nějakou stylistickou platnost,⁸ a lze-li jich tedy po této stránce funkčně využit.

(1) Z prostých pádů, které si v uvedeném nářečí v jistém slova smyslu konkurují, je hojná dvojice přísudkový substantivní nominativ a instrumentál. Jen zčásti zde platí rozlišení známé ze spisovného jazyka vyžadující užití 1. a 7. pádu podle toho, jde-li o přísudek kvalifikující či nikoli. Také „vlastnost“ dočasná, získaná se totiž nezřídka vyjadřuje nominativem. Z projevu vždy jednoho mluvčího zaznamenáváme příklady jako: *tatig byl tesařem a tí syné dvě také tesařama, jeden zedník Neu; * já sem byl muzikant ... (kamarád) byl také muzikantem Jas.* Vedle uvedených konstrukcí s nominativem nebo instrumentálem, které mají vyjádřit časově omezenou platnost skutečnosti, vyskytují se konstrukce buď se substantivem se spojkou (co, jako), nebo předložkové vazby (doplňky neshodné). Např.: *to sem ih byl co cvičitel taki Slav; učil ňa nebošteg Ocáseg jako řiditel Jasen; mam'enka byla za kojnu ve Vídni Jas; za družku zme spotem byly Jas.*

(2) Předmět po záporných slovesech, především po slovese *nemít*, bývá častěji v genitivu, a to i tehdy, nejde-li o významový odstín partitivnosti; stále hojněji však proniká na jeho místo předmět akuzativní. Tento proces je živý a nezřídka se uplatňuje u téhož slovesa v projevu téhož mluvčího obě možnosti vedle sebe. Např.: (když špatně hospodáříte,) *nemáte masa, nemáte mléka, nemáte vajca* (= akuz. pl.) *Zád; tady ty děti vděčší* (= narozené za války) *nem'eli* / (to tele ještě nemůžete odevzdat,) *nemá váhy Lut; aňi grejcar ot tebe nevezmu* / *já nevezmu od ňikoho grejcara* (za pomoc) PodkLh.

(3) Vedle konkurence prostých pádů se do dvojice, někdy dokonce do vícečlenné řady paralelních vyjádření konkurujících dostávají větné členy vyjádřené pádem prostým a členy vyjádřené pádem předložkovým. Jde především o adverbialní výrazy pro vyjádření časových okolností, jako např.: *letňi dobu* / *v letňi dobu* / *v letňi dob'e*; (s významovým odstínem podílnosti:) *večerama, nedelama* / *po večeroch, po nedělech* apod., např.: *musěl šlov'eg nocama* (tj. po nocích) *nahrazovat Jas.* Vyjádření prostými pády jsou tu dosti hojná, kdežto synonymní výrazy v jazyce spisovném jsou omezeny jen na některá frazeologizovaná vyjádření (např. chvílemi; místy). V adverbialní funkci pro vyjádření míry se střídají původní substantivní nominativy a akuzativy, např.: *sa náz zebalo hromada* / *sa náz zebalo hromadu Jas; neostalo enom trocha* / *neostalo enom trochu* Vset. Tyto případy a jim podobné však už stojí na pomezí syntaxe a tvoření slov.

(4) Podobně stojí na přechodu od prostředků slovtvorných k syntaktickým dvojice shodných a neshodných přívlastků tvořených od téhož kmene, v prvním případě jako shodné denominativní adjektivum, v druhém případě jako předložková vazba. Např.: *chlěp pekařský* / *chlěp ot pekařa* Lípa; *izbové dveři* / *dveři do izby* FrancLh; *bečkové oharky* / *oharky z bečky* (= okurky ze sudu) Ústí. Typy se shodným adjektivním přívlastkem se vyskytují téměř veskrze u starých příslušníků tradičního nářečí a toto tvoření je stále živé. V projevu mluvčích středního věku si oba vyjadřovací prostředky konkurují.

(5) Z členských konkurujících prostředků stojí za zmínku také střídání různých slovních druhů v téže větoslovné platnosti, např. substantiva a infinitivu. Některé z těchto prostředků stojí na rozhraní syntaxe a tvoření slov. Nezdá se, že by některé z obou možností vyjádření dávali nářeční mluvčí přednost, ani že by bylo možno mezi jednotlivými členy těchto dvojic postihnout kromě poněkud větší míry procesualnosti v infinitivní konstrukci nějaký podstatnější významový rozdíl. Např.: *má chud' jest* / *má chud' na idlo* MBystř; *škoda pravít* / *škoda řeči* Jabl.

* Zkratky jmen obcí, z nichž pocházejí doklady, jsou na konci článku.

(6) Z výběrových prostředků ve funkci přísudku se hojně uplatňuje výběrová dvojice onomatopoeické interjekce / sloveso z této interjekce vytvořené. Věty s interjekcí se vyskytují často ve vzrušeném, zaujatějším projevu a mají velkou frekvenci. Obvykle je v nich obsažena menší míra procesualnosti, průběhovosti popisovaného děje než ve větách slovesných. Avšak v běžných projevech, v nichž jde mluvčímu především o popis jistého děje, o jeho pojmenování, oba prostředky si konkurují. Např.: *a najednůc huk, to vám fšecho huklo Slav; on fík tima hođinkama po mĕe HřivŮj; naprači bich tim bila negde fikta HřivŮj.*

(7) V této souvislosti se nezabýváme podrobněji případy, kdy se týž vztah mezičlenský nebo mezivětný uvádí různými spojovacími výrazy, poněvadž tyto případy stojí na pomezí syntaxe a lexika. Např. (v závorce uvádíme konkurující odporovací spojky): *to byl né žebřák, neš (leč, ale) pán* (totiž ten, kdo měl zlatku v kapse) Vlach; *nepojď si řa* (k tanci) *starý, leč (než, ale) slobodný pro mĕa přišel Lesk; lesti ho střetla* (= potkala), *uš to vi / střetla-i ho, uš to vi* Lho. Podobné povahy jsou i případy rozmanitých vyjádření se spojkou slučovací, kterým konkurují konstrukce připojené bezespoječně. Např.: *a toš to tady m'eli u Chromčáků přctaveňi, potem tady u školy, naproči lesovĕe, u Hlavici, u Polčáků VysP / mosela sem kole chatupy a na pole a děti a do dvora, fšecho sem mosela ňelat Mir; a toš fčilkaj aj sa to napiše, aj to fšecho napiše a fšecho je f počátku VILh / doma potom už řidz nepomožu, skáčú, za balónem lécu Drn; a enom po tych cĕrkáh hledĕl, tak sa mu to líbilo, oči vyvalené, cĕrky p'ekné jak pukĕty, vite, no nastrožené ValKl / já sem okopávala tí řepu a pravda f takovi hic a tož ěe vám tí žada začali... okopávám po celĕh dřoh a přetřhám a toš Vlach.*

(8) Za členy výběrové dvojice je nutno považovat i případy, kdy jedna realizace obsahuje jistý jazykový prostředek, kdežto druhá, která oné první konkuruje, nikoli. Sem patří především věty s různými typy částic na jedné straně a věty, v nichž se místo částic realizuje jiná, odlišná větná intonace na straně druhé. Ve větách tázacích, jimiž se mluvčí zdvořile, ohleduplně obrací k tázanému, je častá příklonná partikule *-li* (vyslovovaná někdy *-i* nebo *-ji*), která se obvykle připojuje k prvnímu slovu ve větě. Úctu nebo zdvořilost k dotazovanému lze však vyjádřit i tázací větou bez této partikule; otázka je pak vyslovena se stoupavým melodickým průběhem, který je mnohem výraznější než u věty s partikulí. Např.: *a tož vezne ot tebe tý peňíze? / budu-i teho moct jest? Lut; chođili-i ešče po záletoch? / sviťi tá baterka? Neu.* (Uvedené dvojice dokladů z téže obce jsou vždy od téhož nářečního mluvčího.)

(9) Pokud bychom sledovali jen prostě sdělnou izofunkčnost, tu by velké množství materiálu ke srovnání nepochybně poskytly výpovědi s různou měrou citovosti; tuto míru lze sice postihnout porovnáním různých citových vyjádření, ale u jednotlivých výpovědí ji tuším sotva lze určovat nějakým objektivním způsobem. Tak je např. známo, že k vyjádření zdvořilého přání nebo prosby lze mimo věty s imperativem, které však nebývají vždy výrazně citové, užít také řečnických otázek s kladným, popřípadě záporným kondicionálem i jiných prostředků, např. intonačních nebo lexikálních. Za jistých okolností si ovšem mohou tato jednotlivá vyjádření navzájem konkurovat, neboť sotva lze, domnívám se, tvrdit, že by bylo možno najít spolehlivá objektivní měřítka pro to, kdy, tj. pro kterou míru jisté citové kvality je možno které z uvedených konstrukcí užít. Oblast citovosti a jejího vyjadřování jazykovými prostředky je velmi složitá a není dosud jako celek zpracována. Otázky konkurence citově zabarvených konstrukcí zůstávají tedy mimo rámec našeho článku.

(10) Podobně jako výše uvedená partikule *-li* uplatňují se v projevu jen fakultativně některé upozorňovací výrazy, kterými si mluvčí zajišťuje účast u posluchače.

V našem nářečí jsou to nejčastěji původní slovesné imperativy, které ztratily alespoň zčásti svůj prvotní konkrétní význam a jejichž užívání se do té míry zautomatizovalo, že se svou platností ve větě blíží upozorňovacím adverbiím. Konkurojící věty bez těchto výrazů mají odlišnou intonaci, pronášejí se pomaleji, zřetelněji se frázuji a nápadně se v nich zdůrazňuje některá část. (Opět uvádíme dvojice dokladů vždy od téhož mluvčího; části výpovědi nápadně při pronášení zdůrazněné jsou psány antikvou.) Např.: *už mne vjeďte nohi bolíja velice, nohi | mne vám bolíja záda Vlach; (Líbilo se vám na vojně?) ó líbilo, sakramencky sa še tam líbilo, nebojte sa! | aj v Haliči sa še líbilo!* ValKl. Všechny tyto větné typy jsou silně emocionálně zabarveny.

(11) K typickým větným konkurojícím prostředkům patří věty s různými typy všeobecného podmětu, a to věty s přísudkem ve 3. os. pl. a věty s přísudkem reflexivního slovesa ve 3. os. sg. Např.: *pili tu velice | pilo sa tu velice* Všem; *jezdili tu do svjeta moc, na miškárinu | jezdilo sa tu do svjeta moc, na miškárinu* Bojk; *pravivali (= pravivali) tom opléčky | sa tom pravivalo opléčky* Jabl.

(12) Další výběrovou dvojici tvoří věty, jejichž přísudek respektuje rod substantiva, ke kterému se ve větě upíná, a věty, jejichž přísudek je v jednotné neutrální podobě, ať je substantivum ve větě jakéhokoli rodu, popřípadě čísla.⁹ Nejde tu o nějaké porušování shody z nedostatku větné perspektivy, poněvadž v neutrálním tvaru bývají často slovesa i v těch větách, kde stojí substantivum před přísudkem. Tyto věty s jednotným neutrálním tvarem slovesa mají v uvedeném nářečí poměrně velkou frekvenci, a to jak věty s přísudkem sponovým, tak s přísudkem reflexivního slovesa. Např.: *potem už bylo mír | potem už byl mír* Sen; *naras přišto zima | naras přišta zima* Kateř; *kúpilo sa cukr | kúpil sa cukr* Prž; *vařilo sa kaša, zelé, máčky ššelijaké | vařila sa kaša, zelé, máčky ššelijaké* ValPol.

(13) Z větných typů, které se nejčastěji „zastupují“, je dvojice věta jmenná / věta sponově jmenná (popřípadě věta jmenná / věta s modálním slovesem). Věty jmenné se mimo jiné hojně vyskytují zejména v popisech a v projevech, jejichž obsahem je jisté hodnocení. Zde jim právě nezřídka konkurojí věty sponově jmenné, někdy i věty s modálními slovesy. Konkurencí jednotlivých typů jmenných vět se podrobněji zabývá článek J. Chloupka a V. Micháلكové *Východomoravské typy jmenných vět*;¹⁰ proto zde uvádíme jen několik příkladů (konkurojící typ slovesný pochází z obdoby uváděných typů, které jsme skutečně v nářečních promluvách zachytili): *tam na tem zákrute u mosta, tam taká jama | tam na tem zákrute u mosta, tam byla taká jama* Lut; *ššivý čas, škoda psa vyhnat | je ššivý čas, je škoda psa vyhnat* Rat; *ó staženko, do špitála | ó staženko, mosíte do špitála* Neu; *ten psiko mne nem'ěl rát, enom pokúsat | ten psiko mne nem'ěl rát, enom mne chtěl pokúsat* Lípa.

(14) Pokud jde o množství a pestrost dokladů, mohla by stát na prvním místě mezi syntaktickými prostředky, které se navzájem nejčastěji „zastupují“, výběrová dvojice větný člen / vedlejší věta, neboť za jistých podmínek může být kterýkoli větný člen nahrazen větou. Rozhodování, zda použít větného členu nebo celé věty, závisí bezpochyby zcela na mluvčím a obě možná vyjádření jsou z hlediska sdělnosti plně rovnocenná. V jazyce spisovném se obvykle komplikovanější obsah vyjadřuje větou, jednodušší větným členem. V nářečním projevu jde sice většinou o poměrně nekomplikované obsahy, přesto se však nezřídka vyskytují vedle sebe jak vyjádření s různými větnými členy, tak s rozmanitými vedlejšími větami. (Také zde uvádíme případy konkurojících typů členských, jak jsme je z nářečních promluv skutečně zaznamenali.) Např.: *potem im kázal ten špagátek přestřihnúť | potem im kázal, aby ten špagátek přestřihli* Ublo; *a už ho videli leteť hore rástokú | a už ho videli, jag leťi hore rástokú* Jasen.

(15) Další možnost vzájemného „zastupování“ poskytují členy výběrové dvojice věta / přechodníková vazba. V našem nářečí je přechodník zvláště v projevech příslušníků starší a střední generace jazykový prostředek živý,¹¹ uplatňující se především při vyjadřování příslovečných určení různých časových okolností. Při jeho užití se tu nerespektují ani požadavky mluvnické shody podle rodu podmětového substantiva (přechodník tu má pro všechny rody a obě čísla pouze jediný tvar zakončený na *-a*, *-aci* nebo *-ačky*), ani časové vztahy výpovědí, z nichž se jedna vyjadřuje přechodníkem. (Ve spisovném projevu stojí v těchto případech nejčastěji příslovečná určení vyjádřená předložkovými vazbami dějových substantiv nebo vedlejší věty příslovečné časové.) Těmto nářečním přechodníkovým vazbám konkurují, zvláště jde-li o „průvodní“ obsah složitější, vedlejší věty příslovečné časové. Konkurence tu dosahuje nezřídka takové míry, že mluvčí v témž projevu, v téže replice užije pro vyjádření jedné časové okolnosti přechodníkové vazby, pro vyjádření druhé, stejně závažné, vedlejší věty. (Také zde, jakož i v dalším následujícím odstavci uvádíme období konkurujících typů, v tomto případě vedlejších vět, které byly v nářečním projevu skutečně zachyceny.) Např.: *přída na ten jarmak, už zme sa pamatovali náit si nocleha* / *jag zme přišli na ten jarmak, už zme sa pamatovali náit si nocleha* Lid; *potem uš, vdaja sa, jak sem přišla k nim* (= k mužovým rodičům), *enom plač a tesknoba* / *potem uš, vdaja sa, přída k nim, enom plač a tesknoba* / *potem uš, jak sem sa vdala, jak sem přišla k nim, enom plač a tesknoba* Brum.

(16) Podobně jako v ostatních nářečích a ostatně vůbec v jazyce běžně mluveném převažují i zde souvětí formou parataktická nad hypotaktickými. Obsahová závislost jedné věty na druhé se formálně vyjadřuje jen zřídka, avšak obsahové vztahy mezi jednotlivými juxtaponovanými celky bývají někdy poměrně složité a „několika-směrné“; vždyť táž „samostatná“ věta hlavní může zároveň obsahově záviset na jiné větě hlavní a kromě toho „řídít“ další větu hlavní. Samostatné formálně nezávislé celky jsou v nářečním projevu hojné, a to i tam, kde nářečí rozmanitými prostředky pro vyjádření podřazenosti běžně disponuje. Proto zhusta mezi sebou konkurují různé typy vedlejších vět příslovečných, vedlejší věty přívlastkové i některé jiné obsahové na jedné straně a juxtaponované věty hlavní (téže sdělné platnosti) na straně druhé.¹² Např.: *aňi hnút sem sa nemohl, býł sem raňeny / aňi hnút sem sa nemohl, dyš sem býł raňeny* PodkLh; *tatineg umřěl, m'ela sem mysim osum rokú* / *tatineg umřěl, jak sem m'ela mysim osum rokú* Střel; *ona m'ela Sachra prvního muža, on býł v hutí* / *ona m'ela Sachra prvního muža, co býł v hutí* Vset; *znáž ho, to je ten Víteg zelenář, on býł zavřítý* / *znáž ho, to je ten Víteg zelenář, jag býł zavřítý* Jasen.

6. Závěr. V předchozím přehledu jsme uvedli některé sdělně izofunkční, avšak mluvnicky různé, navzájem si konkurující typy skladebných prostředků. Pokusili jsme se ukázat, že historický pohled na nářeční materiál sice odhaluje prostředky starší vývojové vrstvy a prostředky mladší, že však z hlediska současného využití a funkčního uplatnění těchto koexistujících prostředků není mezi nimi mnohdy rozdíl a že si nezřídka konkurují.

Na výběr těchto mluvnických různých sdělně izofunkčních vyjadřovacích možností působí jak činitel objektivní, např. úzus, „tlak“ některého hojně užívaného mluvnického modelu, určitá mimojazyková situace aj., tak také subjektivní, kupř. zběhlost mluvčího při formulování jistého projevu, míra jeho citového zaujetí aj. Přesto že jde o skutečně výběrové možnosti, využívá jich mluvčí bez patrného funkčního rozlišení v obou existujících typech nářečních projevů, ve vyprávění i v rozmluvě. Všechny uvedené syntaktické konstrukce patří totiž do vrstvy prostředků

stylisticky neutrálních; není možno využít jich jako slohově charakteristických výběrových možností, neboť u nich nelze postihnout ani tendenci k zařazení mezi prostředky jistého funkčního stylu. Sotva tedy lze tuším říci, že by sama existence těchto mluvnických různých, sdělně izofunkčních výběrových možností mohla mluvit pro stylistickou diferenciaci uvedených typů nářečních projevů.

ZKRATKY JMEN VÝCHODOMORAVSKÝCH OBCÍ, Z NICHŽ POCHÁZEJÍ DOKLADY UVEDENÉ V ČLÁNKU

Bojk = Bojkovice, Brum = Brumov, Drn = Drnovice, FrancLh = Francova Lhota, HřivÚj = Hřivínův Újezd, Jabl = Jablůnka, Jas = Jasenná, Jasen = Jasenka, Lesk = Leskovec, Lho = Lhota, Lid = Lídečko, Lipa, Lut = Lutonina, Kateř = Kateřinice, MBystř = Malá Bystřice, Mir = Mirošov, Neu = Neubuz, PodkLh = Podkopná Lhota, Prž = Pržno, Rat = Ratibůf, Sen = Seninka, Slav = Slavičín, Ublo, Ústí = Ústí u Vsetína, ValKl = Valašské Klobouky, ValPol = Valašská Polanka, Vlach = Vlachovice, VILh = Vlachova Lhota, Vset = Vsetín, VysP = Vysoké Pole, Zád, = Zádveřice

POZNÁMKY

¹ Termínu syntaktické synonymum užívá např. M. Jelínek, *Výběr syntaktických prostředků v obrozené odborné literatuře*. Rkp. kand. disertace, Brno 1957, s. 26 n. Podobně i v článku téhož autora *Skladebná synonymika*. Sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 253 n.

² Srov. např. B. Havránek—A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, s. 418, kde se o lexikálních synonymech říká: Význam takovýchto souznačných slov nebývá však úplně stejný, totožný. Lišivají se jemnými významovými odstíny... nebo tím, že se jich užívá jen v některých významech nebo spojeních..., anebo se liší synonyma tím, že se jich užívá jen v jistém prostředí nebo v jistém oboru.

³ Pěkně ukazuje postupný vznik a vývoj staročeských souvětých typů J. Bauer, *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*. Sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, s. 108—123, hl. s. 119. Některé jeho vývoje platí i pro vyjadřování souřadnosti a podřadnosti v nářeční výpovědi. Volnému spojování vět známému z nejstarších památek a dosud běžnému v mluveném jazyce věnuje pozornost B. Havránek ve své studii *Textová kritika a primitivní typy spojování vět v staré češtině*. Sb. Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 53 n. Srov. rovněž článek K. Erbana, *Parataxe v řeči lidové*. NR 20, 1936, s. 173—177.

⁴ Srov. K. Hausenblas, *O studiu syntaxe běžné mluvených projevů*. Sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, zvl. s. 316.

⁵ Srov. velmi podnětnou stať J. Ružičky *Věta a sloveso (Z problematiky jednodušeji věty)*. Sb. Otázky slovanaké syntaxe, Praha 1962, zvl. s. 141 n. V uvedeném sborníku jsou otištěny i práce citované v následujících třech poznámkách.

⁶ Srov. R. Mrázek, *Historickosrovnávací studium větých typů*, s. 166—176, zvl. s. 169.

⁷ Podobné stanovisko k archaismům zaujímají ve svých pracích i J. Balhar, *K archaismům v nářeční syntaxi*, s. 380 n. a A. Lamprecht, *K problematice nářeční syntaxe*, s. 464.

⁸ Srov. J. Chloupek, *K stylistickému rozlišení nářečí*, zvláště jeho syntaxe, s. 427 n.

⁹ Srov. autorka, *Východomoravské věty typu bylo bylo v dolky*. Sborník prací fil. fak. Brno, A9, 1961, s. 105 n.

¹⁰ Sborník prací fil. fak. Brno, A 11, 1963, s. 53—62.

¹¹ Srov. autorka, *Přechodníkové vazby ve východomoravských nářečích*. Sborník Matice moravské, roč. 81, 1962, s. 200 n.

¹² Podrobně se zabývá jednotlivými vztahy ve větě, které bývají vyjádřeny jako souřadné, J. Chloupek, *Stavba vět a souvětí v archaických nářečích východomoravských*. Sb. Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 61 n. Ve své stati autor uvádí řadu dokladů; u některých formálně hlavních vět přímo poznamenává, že „jsou stejně hojné jako vedlejší věty spojkové“. Dále srov. i práci K. F. Svobody, *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*, NR 39, 1956, s. 1—18; sledují se zde a hodnotí spisovná vyjádření excerpovaná především ze současně beletrie.

НЕКОТОРЫЕ КОНКУРИРУЮЩИЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА В ДИАЛЕКТЕ

В статье автор рассматривает возможности отбора синтаксических конструкций, которые в диалектной речи являются изофункциональными, конкурируя друг с другом. Конкурирующими автор считает такие средства, которые в системе диалекта в высказываниях одной и той же генерации занимают то же самое место и обладают той же коммуникативной значимостью, в силу чего они могут взаимно „замещаться“, „заменяться“. На парах взаимоконкурирующих синтаксических средств указывается, что говорящий на данном диалекте, правда, располагает в той же ситуации двойкой возможностью выражения, из которых он и отбирает, но вместе с тем никакую из приведенных возможностей нельзя признавать стилистически маркированной (функциональной), ибо те и другие параллельные конструкции относятся к пласту стилистически нейтральных средств.

Перевел Р. Мрагек

